

מלכות אדם ומלכות שמים

הרב שלמה רוזנפלד

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. המלוכה בעולם העתיק
- ג. פרשיות המלוכה במקרא
- ד. הדעות בחז"ל בענין המלוכה
 1. הגישה השוללת
 2. הגישה המחייבת
 3. גישות ביניים
- ה. מנגנון הפקוח על המלוכה
- ו. המלכות האידיאלית

א. הקדמה

עם ישראל נצטוה או הורשה למנות מלך בעת ישיבתו בארץ. וכך מצוה התורה (בדברים י"ז, י"ד)

"כי תבא אל הארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך וירשת וישבתבה, ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלוקיך בו".

לכאורה נועד צו זה לדאוג לסדר הטוב של עם ישראל, "ככל הגויים". אך מתעוררת השאלה האם עם ישראל זקוק למלך "ככל הגויים"? הרי הוא מצווה לקבל עליו עול מלכות שמים בכל יום וגם מזכיר זאת "ערב ובוקר בכל יום וגם מזכיר זאת "ערב ובוקר בכל יום תמיד"! האם אין כאן משום "תקיעת טריז", ח"ו, בין הקב"ה ובין עם ישראל? שאלה זאת דורשת חקירה בשרשי בעיה זו. עלינו להגדיר מהי מלכות שמים ומהי מלכות אדם. מה היחס בין שתי מלכויות אלו: האם אכן קיים ניגוד ביניהן או שמא האחת משלימה את חברתה? האם המלך אצלנו הוא כל יכול או שמא הוא מוגבל כדי שמלכותו לא תגע במלכות שמים?

ב. המלוכה בעולם העתיק

גם אצל אומות העולם מצאנו התמודדות כלשהיא עם בעיה זו. אמנם המלך היה דבר טבעי ומובן במלכויות העולם העתיק. אך גם שם היה יחס לאל שמעל המלך. אנו מוצאים במלכויות השונות שתי התייחסויות לבעיה זו. הסופר ספייזר השווה בין המלכויות השונות בעולם העתיק. הוא כותב שבמצרים המלך היה נחשב כאל. סמכויותיו היו סמכויות של 'כל יכול', כל הקרקעות שייכים לו, נתיני הממלכה משועבדים בגופם למלך וכו'. ואכן, קדמו לו במקרא ובחז"ל בהצגת מצב זה. (בשמות ה', ב') אנו מוצאים שפרעה מכחיש את מציאותו של ה'. "מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל. לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח". ומסבירים ר' אברהם אבן עזרא וספורנו שכפר במציאות ה'. גם חז"ל מבליטים נקודה זו בפרושם על הפסוק בשמות ז', ט"ו: "לך אל פרעה בבקר הנה יוצא המימה". במדרש רבה (המובא גם ברש"י): "הנה יוצא המימה" - לנקביו, שהיה עושה עצמו אלוה, ואומר שאינו צריך לנקביו ומשכים ויוצא לנילוס ועושה את צרכיו". וכך גם מתואר בתקופה יותר מאוחרת, ביחזקאל כ"ט, ג': "הנני עליך פרעה מלך מצרים, התנים הגדול הרובץ בתוך יאריו, אשר אמר: לי יאורי ואני עשיתיני". אם כן מצאנו במצרים מלכות הרואה העצמה התגשמות האל עלי אדמות, וזאת כנראה משום מצבה הכלכלי הטוב שסיבתו היא הנילוס הגדול המבטיח בטחון כלכלי.

לעומת זאת אנו מוצאים במסופוטמיה (אזור בבל ואשור) גישה שונה מזאת. המלך היה רק אפוטרופוס ושליח של האלים שתפקידו היה לדאוג שחוקי המוסר והצדק יבוצעו כדת וכדין. אנו מוצאים רק מלכים בודדים שנתכנו בתואר "מלך". בדרך כלל היה נקרא "נציב", מושל וכו'. מלכותו היתה מוענקת לו מהאלים והוא לא קבע "ואני עשיתיני". כמו כן היה צריך המלך למסור דו"ח על מעשיו למועצת האלים, וכן למועצת העם. המלך היה מכניע עצמו בטקסים דתיים בפני כהני הדת. אלא שגם בין האלים לא היה שליט כל יכול וגם האילים היו מנהלים את הארץ ב'מועצת אלים'. הדבר מודגש בכתובות על ידי יחוס הנצחון לאלים או יחוס מקור סמכות המלך (לחוקק חוקים להלחם וכד') כאלים.

אם כן, יש שתי גישות שונות לחלוטין בעולם הקדמון, אך יש בהן יסוד משותף - המלך מעל העם. יתכן שזוהי אחת הסיבות שהתורה מזהירה אותנו מלרדת מצרים ומזכירה זאת דוקא בפרשת המלך בדברים (י"ז, ט"ז): "רק לו ירבה לו סוסים ולא ישיב העם מצרימה למען הרבות סוס, וה' אמר לכם: לא תוסיפון לשוב בדרך בזה עוד". יש סכנה שהמלך ישים מבטחו בכוחו וחילו כפי שהיה במצרים. ואכן הרמב"ן

(שם) טוען שיש אסור להרבות סוסים ולא דוקא ממצרים: "כי הזהיר שלא ירבה סוסים אפילו מארצו ומארץ שנער או בדרך הסחורה המותרת, שלא יבטח על רכבו כי רב, ועל פרשיו כי עצמו עוד אבל יהיה מבטחו בשם אלוקיו". במצרים הדבר יותר מסוכן והיא משמשת בזה דוגמא שלילית, אולם העקרון שווה בכלם. האסור לרדת אינו רק חלק מההרחקה ממצרים אלא יסוד לתפישה הרוחנית הדואגת לכך שלא יטושטש ההבדל בין מלך בשר ודם למלכות שמים. בעם ישראל, תפקיד המלך חייב להיות שונה מאשר אצל אומות העולם. הבדל זה בא לידי בטוי היטב בברכות שאנו חייבים לברך בראותנו מלך יהודי או מלך גוי. בברכות נ"ח. אומרת הגמ': "הרואה מלכי אומות העולם יברך: 'אשר נתן מכבודו לבשר ודם'. לעומת זה: 'הרואה מלכי ישראל יברך: אשר חלק מכבודו ליראיו'. וכן מובא הדבר בשו"ע או"ח סי' רכ"ד ס"ח. היטיב להסביר הבדל זה הט"ז ומובא בבאר היטב ג' שם: "לפי שהמאמינים בה' דבקים בו יש יחוס לחלק אחר מי שנחלק ממנו משא"כ בעכו"ם אומר ש"נתן", שאין דבקות בנותן מתנה למקבל.

אם נסכם את ההבדל של מעמד המלך בין ישראל ואומות העולם נבטא זאת בדבריו של ד"ר אלדד בספרו הגיונות המקרא: באומות העולם נמצא המלך מעל העם. המלך הוא המעצב את דמותו של העם, הוא המחוקק חוקים, הוא הקובע את אורחות החיים של העם. בעם ישראל המלך הוא חלק מהעם. הוא לא ניצב מעל ראש העם אלא כפוף, כמותם, לרשות הגבוהה משניהם גם יחד. מעבר לכך, ניתן לקבוע שקיימת מערכת כפיפיות של המלך לעם המבוטאת בנימוק "בלבתי רום לבבו מאחיו".

ג. פרשיות המלוכה במקרא

בנקודה זו יש לברר מהו מעמדו של המלך בעם ישראל ומה יחס המקרא אליו.

במרכז סוגיא זו עומדות שתי פרשיות:

האחת - פרשת צווי המלך בדברים י"ז.

השניה - פרשת בקשת המלך המופיעה בשמואל ח' וכן תגובות ה' ושמואל שם (בפרק

ח' ובפרק י"א)

בפרשת צווי המלך (בדברים י"ז, י"ד) נאמר:

"כי תבא אל הארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך וירשת וישבת בה. ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי. שום תשים עלי מלך אשר יבחר ה' אלוקיך בו... וכתב לו את דברי המשנה הזאת... למען ילמד ליראה את ה' אלוקיו. לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה

לעשותם לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל.
 למען יאריך ימים הוא ובניו בקרב ישראל".
 בפרשה זו יש נימות שונות שאפשר לראות בהן גישה של "לכתחילה" במצוות
 מנוי המלך או גישה של "בדיעבד". לא ניתן להכריע הכרעה חד משמעית בשאלה זו.
 בשמואל (א' ח') אנו מוצאים שבני ישראל מבקשים ממנו:
 "ויאמרו אליו: הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך, עתה שימה לנו
 מלך לשפטנו ככל הגויים. וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו
 מלך לשפטינו, ויתפלל שמואל אל ה', ויאמר ה' אל שמואל שמע בקול העם
 לכל אשר יאמרו אליך, כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם".
 וכן שם בהמשך הפרק:
 "ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם: את בניכם יקח ושם לו
 במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו... ואת שדותיכם ואת כרמיכם
 וזיתכם הטובים יקח ויתן לעבדיו". וכן שם בפרק י"א שמואל אוסף את
 העם ומוריד להם את מטר בעת הקציר להראות להם "כי רעתכם רבה
 אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך".

ד. הדעות בחז"ל בענין המלוכה

1. הגישה השוללת

יש מספר גישות ביחס למנוי מלך בישראל: בספרי (דברים י"ז) יש גישה אחת,
 שבעקבות ספר שמואל רואה גם את פרשת מנוי המלך כמצווה בדיעבד:
 "ר' נהוראי: בגנאי ישראל הוא מדבר שנאמר בשמואל 'לא אותך מאסו כי
 אותי מאסו ממלוך עליהם'. וזהו שנאמר 'ואמרת אשימה עלי מלך' "
 וכן סובר האברבנאל (שם דברים י"ז בהקדמות שלו) ואף מבטא זאת בצורה
 תקיפה, שאין למלך חלק ונחלה בבית ה', כי את כל תפקידיו כבר מבצעים
 הסנהדרין, השופטים והנביאים. אך אם העם דורש, מתוך יצר הרע כמו בפרשת יפת
 תואר, ה' מאפשר להם- אך שיתמנה על ידו. גם הספורנו (שם י"ז, י"ד) רואה במלך
 דבר זר לה' היות שזרעו ממשיך המלוכה לפי דיני הירושה ולא לפי דרגת האדם, וה'
 מעדיף שופט המתמנה לפי מעלת האדם ולא לפי הירושה. וכן רלב"ג שם בשמואל ח'
 "וכי אין לישראל זולת ה'".
 לגישה זאת הרואה במלכות אדם בתוך עם ישראל דבר שלילי יש מספר ראיות.
 הראיה הטובה ביותר היא ההתייחסות של הקב"ה ושמואל לעצם בקשת המלך כפי

שראינו בשמואל ח': אך גם בדברים י'ז מופיע סגנון המעיד, לכאורה, שאין מנוי זה חיובי. סגנון זה הוא: "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי", שמעיד לכאורה שאין זה לרוחו של הקב"ה אלא שהוא מתייחס לרצונו של העם, כפי שהיה בפרשת המרגלים (דברים א', כ"ב), שמשה מזכיר שהיוזמה באה מצידם ולכן ה' הסכים לדבר אף שלכתחילה לא היה מעוניין בזה (רש"י בתחילת פרשת שלח). אף אצלנו ה' מקבל זאת בדיעבד שנאמר (שם שמואל א', ח' ו-ז): "ויתפלל שמואל אל אל ה', ויאמר ה' אל שמואל שמע בקול העם לכל אשר יאמרו אליך. כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם" וכן שם בהמשך הפרק: "ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם: את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשו ורצו לפני מרכבתו. ולשום לו שרי אלפים ושרי חמישים, ולחרש חרישו ולקצר קצירו... ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאופות, ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתכם הטובים ויקח ונתן לעבדיו..." וכן שם בפרק י"א שמואל אוסף את העם ומוריד להם מטר בעת קציר חיטים להראות להם "כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאל לכם מלך".

לגישה השוללת מלך ישראל מספר חסרונות. ראשית, בפרשת "ויחיי" מברך יעקב את יהודה בצווי: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו", והרמב"ן שם מסביר שאין זה רק נבואה על שם העתיד אלא צווי שהמלוכה תהיה מיהודה. וכן חז"ל על אתר עומדים על נתינת המלוכה ליהודה במקום ראובן. משמע, שהיה זה מנוי המיועד בתחילה לשבט יהודה כחלק מתפקידי הבכורה. הגדיל להסביר זאת המאירי (הוריות דף יא:): בהסבירו את דברי שמואל לשאול ו"גם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם", פרושו על נבואת יעקב בפי "לא יסור שבט יהודה", וזה לשונו שם: "ויראה לי בבאורו שקרא הנבואה נצח ישראל... ואמר שהנבואה לא תכזב, ואמר זה על נבואת לא יסור שבט מיהודה וכשיעד ה' על מלכות שבט יהודה אחר אשר צמח בו צמח צדיק אמר לו מיד לך אשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך".

קשה להסביר שדבריו של יעקב היו רק על שם העתיד ולא צווי! מעבר לכך, הבעיה הקשה ביותר היא בחירת דוד וזרעו וכן מלך המשיח כמלכים עד עולם. כיצד יתכן שבחירת דוד היתה בדיעבד?! אם ה' לא מעוניין במלך, לא היה צריך לבחור בדוד. אדרבה, לאחר כשלונו של שאול היה ה' אומר, לעם ישראל הנה תוצאות של מלך שרציתם. לעומת זאת, דוקא לאחר כשלון שאול, לפני ששאול מסיים את מלכותו, הקב"ה מצווה על שמואל: "מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי בית

הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך" (ט, ז, א') וכן לאחר שדוד הומלך על כל ישראל מבטיחו ה' (שמואל ב' ז', ט"ז): "ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך. כסאך יהיה נכון עד עולם!" יתרה מזו: בישעיה י"א אנו מתבשרים: "ויצא חטר מגזע ישי... ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענווי ארץ... והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרשו והיתה מנוחתו כבוד". וכן ביחזקאל ל"ז, כ"ד: "ודוד עבדי מלך עליהם ורעה אחד יהיה לכלם ובמשפטי ילכו וחקתי ישמרו ועשו אותם... והיה משכני עליהם והייתי להם לאלוקים והמה יהיו לי לעם"!!

2. הגישה במחייבת

שאלות אלו מביאות אותנו לבחון גישה שונה לסוגיית המלוכה ואכן בספרי על פרשת מנוי המלך מצאנו גם גישה חיובית לנושא המלוכה ר' יהודה. לפי שיטתו ענין המלוכה הוא מצוה מלכתחילה: "ששלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ" ואחת מהן היא למנות עליהם מלך. לפי זה נפרש את הצווי "שום תשים עליך מלך" כמצוה מלכתחילה. ואם כן, קשות כל הראיות שהובאו לעיל נגד רעיון המלוכה, ועקרון - פרשת המלך בשמואל! תשובתו של ר' יהודה פשוטה: "מפני שהקדימו על ידם" ואמרו "ככל הגויים אשר סביבותינו". כלומר: לא הבקשה כשלעצמה היא הבעייתית אלא עתויה וסבותיה.

גם בין פרשני המקרא מצאנו גישה זו, הרואה במינוי המלך דבר חיובי ולכתחילה אלא שזה מובא בנימות שונות. הרמב"ן בדברים (שם) מסביר את הביטוי "ואמרת אשימה מלך ככל הגויים", שדיבר על שם העתיד. אך בעצם זו מצוה לכתחילה וזהו "אשר יבחר ה'" שזה יעשה על ידי נביא או אורים ותומים. בדברי רמב"ן, למעשה, מופיע ההסבר לנסוח "ככל הגויים" - זו מצוה מלכתחילה אלא שדיבר על שם העתיד. וכן גם ראב"ע המסביר שאמנם הבחירה נעשית על ידי העם אלא שכל מה שנעשה למטה, נגזר מלמעלה. ולכן נאמר "אשר יבחר ה'".

גם הר"ן (דרשות הר"ן י"א) רואה זאת כמצווה חיובית אלא שמחלק בין סמכויות המלך והשופט: תפקיד השופט לשפט לפי המשפט האלוקי ועל ידי זה להשפיע את השפע האלוקי בעולם. לעומת זה תפקיד המלך לדאוג לסדור המדינה ולצרכי השעה. הר"ן מביא עקרון זה כפתרון לבעיית הכפילות בתפקיד השופט אולם ניתן לראות הסבר זה כנמוק למצות מנוי המלך. הגדיל לעשות המאירי (הוריות י"א) בטענו שכל חטאם של ישראל היה שבקשו מלך בזמן שלא היה ביהודה האדם המיועד לכך. וזהו שאומר הספרי "מפני שהקדימו על ידם" ולכן נתמנה שאול משבט בנימין כמלך ארעי, עד תקופת דוד שהיה הגון ומתאים למלוכה. "ונמצא שלא היה אלא כממונה

מצד שבט יהודה ועשאוהו מפני זה כאילו הוא בעצמו היה מאותו שבט". זו גם הסיבה, לפי דעתו, שה' הקפיד על שאול כי מי שהוא אפוטרופוס מדקדקין אחריו בקלה שבקלות אבל מי שהוא מזרע המלוכה לפעמים מכסים חטאיו ואין מדקדקין אחריו.

3. גישות ביניים

יש עוד שתי שיטות עקרונית מחייבות את מינוי המלך ורואות אותו כמצוה אך בהסתייגויות קטנות. הנצי"ב ב"העמק דבר" טוען שהדבר נתון לבחירת העם. יש מעלות חיוביות במלך ויש בשלטון העם שהעם הוא הקובע. זהו לשון התורה "ואמרת אשימה עלי מלך" ואז יהיה זה צו. גם המלבי"ם טוען שזה חיובי אך הדבר תלוי בתקופה. התקופה המתאימה למלוכה היא לאחר שישבו בארץ והעניינים מתנהלים ככל מדינה, בדרך טבעית. אך יש תקופה קודמת לתקופה זאת, כגון בתקופת שמואל, שאז הנביא הוא המושל ואין מקום למלך, כיון שאז הנביא הוא המושל ואין מקום למלך, כיון שאז העניינים מתנהלים בדרך ניסית ולא בדרך טבעית שאינה מתאימה למלך. וזהו חטאם בימי שמואל "שהקדימו על ידם" - שהקדימו לבקש שלא בזמן.

יסוד המחלוקת בין שתי הגישות היא ההתלבטות בדבר היחס שבין מלכות אדם ומלכות שמים בתוך עם ישראל. ר' נהוראי בספרי ואותם פרשנים הרואים במלך דבר שלילי, מבינים שמלך בשר ודם בעם ישראל הוא דבר הפוגע בעבודת ה' של עם ישראל ואף מהווה מקור לסכנת פולחן אחר כפי שאכן קרה במלכות ישראל ובחלק נכבד של מלכות בית יהודה. זהו המקור הרוחני לביטוי החרף של האברבנאל ש"אין למלך חלק ונחלה בבית ה'". לעומתם, ר' יהודה בספרי ואותם פרשנים הרואים במלך דבר חיובי ולכתחילה, מבינים שהמלך מהווה חלק מעבודת ה' של העם. אדרבא, המלך יכול וצריך לדאוג לכך שהעם יעבד את ה' על ידי דאגה לצרכי היומיום שלהם וכן על ידי השגחה ושמירת מעמד התורה בעם (ראה על כך בפרק העוסק במלכות האידיאלית). כלומר: הבעיה שההלכה עומדת מולה היא שהמלך יכול להיות מנוף עצום לקדומו של עם ישראל ולקרבו לרבנו של עולם (דוגמת דוד) אולם המלוכה עשויה להתפתח כעין מחיצה בין ישראל לאביהם שבשמים והמלך יהפך לא-ל נעבד.

ה. מנגנון הפקוח על המלוכה

כפי שהוכחנו לעיל התקבלה להלכה הגישה הרואה במלכות אדם בעם ישראל כדבר חיובי, אלא שהכרעה זו דורשת התמודדות עם הבעיות שהמלוכה עשויה ליצור. על מנת להגביל את מעמד המלך ועל מנת למנוע הפיכת מוסד זה כמקור לסכנה, צוותה התורה מספר חוקים שפקחו על המלך. ראשית, אנו מוצאים שמנוי המלך נעשה בצורה מבוקרת שתבטיח בחירת מלך שיהא רצוי גם על הקב"ה וגם על העם, ושאכן יהיה המלך ראוי לתפקידו (צטוט ההלכות מהרמב"ם, פ"א מהלכות מלכים): שנית, אין מעמידים מלך אלא מישראל, ואפילו גר אסור שיהא מלך עד שתהא אמו מישראל. כמו כן, מינוי מלך נעשה "על פי ב"ד של שבעים זקנים ונביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאוול ודוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו" (ה' מלכים א, ג).

בי"ד של שבעים זקנים הם נציגי העם, ונביא מביא את צווי ה'. כלומר: יש כאן שתוף בין הבחירה ע"י ה' והבחירה ע"י הסנהדרין או העם. ואכן, אנו מוצאים שגם אצל שאול וגם אצל דוד היה מנוי כפול. פעם אחת ע"י שמואל שמינה את שאול (פרק י', א') וכן אצל דוד (ט"ז, י"ג). בשלב מאוחר יותר אנו רואים שכל אחד מהם ממונה במעמד העם ובהסכמתו. אצל שאול בפרק י', כ"ד, וגם שם לא כל העם הסכים כי היו אנשי בליעל שערערו על מלכותו ולכן שמואל ממליכו פעם נוספת במעמד העם לאחר מלחמת יבש גלעד (שם פרק יא פס' יז) ואז היתה הסכמה של העם ללא התנגדות. גם אצל דוד (בפרק ט"ז) אנו מוצאים שהמלכתו על ידי שמואל לא הספיקה והוא עדיין לא נחשב כמלך (לדוגמא, בפרשת נבל הכרמלי) עד לבחירתו על ידי שבט יהודה (שמואל ב, ב, ד) ויותר מאוחר על ידי כל ישראל (שם ה, א). לאחר שנבחר דוד כראש שושלת שממנה ימשיכו מלכי ישראל עברה המלכות בירושה. כמאמר: "כסאך יהיה נכון עד עולם". כלומר הקב"ה בחר במשפחה הראויה ביותר לשמש בתפקיד הזה. גם לאחר שעבר הדבר בירושה, היה זה בתנאי: "הוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה אע"פ שאינו ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה. היה ממלא ביראה אע"פ שאינו ממלא בחכמה, מעמידים אותו במקום אביו ומלמדין אותו. וכל מי שאין בו יראת שמים אע"פ שחכמתו מרובה, אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל" (רמב"ם שם הלכה ז'). אם כן, אנו נוכחים לדעת שיש השגחה ובחינה מתמדת מצד הקב"ה ומצד העם שהאדם שישמש כמלך יהיה האדם הנכון. במיוחד ניתן לראות זאת בעובדה שעל

מנת שיירש את מקום אביו דרש לפחות ממלא מקומו ביראה. כלומר מעשיו ומדותיו הם קריטריון מרכזי בבחירתו.

החתם סופר (שו"ת או"ח תשובה י"ב) מחדד מאוד את ההבדל שבין בחירת איש שררה, שהתנאי המרכזי של ירושתו הוא שממלא מקום אביו במידותיו, בעוד שבבחירת אישיות תורנית כגון רב, התנאי המרכזי הוא חכמתו, ובזה אין ירושה קובעת. הרי לנו שמידותיו של המלך הן הקובעות בבחירתו. בבחירת המלך המתאים, מובטח שאכן המלך יהא רק אמצעי לעבודת ה' של העם ולא יהפך לתכלית או מטרה בפני עצמה.

גם בתחום הסמכויות קבעה התורה הגבלות כדי למנוע את הנזקים החמורים שמלוכה עשויה ליצור: בדברים י"ז בפרשת המלך אנו מוצאים שלש הגבלות וצווי חיובי אחד. שלש ההגבלות הן: לא ירבה לו נשים, לא ירבה לו סוסים ולא ירבה לו כסף וזהב. לא ירבה לו נשים - המלך צריך לשמש דוגמא אישית בחייו הפרטיים בניגוד לשערוריות הפוקדות בתי מלכות של אומות העולם בתחום זה. לא ירבה לו סוסים - המלך נאסר בפתוח עצמתו הצבאית והמדינית עד כדי בטחון בעצמה זאת. דבר זה עלול להעביר מבטחון בה'. בקביעה זו הלכנו בעקבות הרמב"ן, בפרושו ללאו זה, שאיסור זה אינו צמוד לאיסור הירידה למצרים אלא עומד בפני עצמו. לא ירבה לו כסף וזהב - המלך נאסר בפתוח עצמתו הכלכלית שאף היא מביאה לידי "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". הצווי החיובי הוא לכתוב לו ספר תורה: "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' אלוהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל". התורה מצווה את המלך שיכתוב לו ספר תורה מיוחד על מנת שהיא תנחה אותו בעת מלכותו. דבר נוסף המיחד את מלך ישראל הוא דברי הר"ן בדרשתו על פרשת שופטים המסביר שתפקיד המלך לדאוג לסדור המדינה של העם ועל ידי זה יאפשר להם ללכת בדרך ה'. דאגה זו כוללת לא רק את המדיניות המעשית אלא שגם חיי התורה - הכוללים נבואה, כהונה ובתי דין - יתנהלו כסדרם על פי התורה. בכל הצווים הנ"ל והמשיומות המיוחדות המוטלות עליו המלך מכופף עצמו מפני מלכות שמים.

ו. המלכות האידיאלית

לאחר שידוע כי הגישה שהתקבלה להלכה היא זו המצדדת במלכות כדבר חיובי, וראינו שיש מנגנוני הגבלה ופקוח על המלכות הנבחרת, נעסוק בבחירה המעשית של המלך. כבר בספר בראשית קבע יעקב בברכתו כי יהודה הוא הראוי מבין כל

השבטים להיות למלך. יהודה היה מנהיג טבעי שקולו נשמע ומתקבל על ידי אביו ואחיו. אנו מוצאים זאת בעת מכירת יוסף שהצעתו למכור את יוסף לישמעאלים ולא להורגו על ידי השלכתו לבור מתקבלת על דעת האחים. הצעה זו היתה מציאותית והמתונה ביותר בהתחשב ביחסים שבין יוסף ואחיו ובדעות אחרות שהושמעו באותו ענין: אם זו של שמעון ולוי - להורגו, או זו של ראובן - להשליכו לבור. גם בענין ירידתו של בנימין למצרים, כדרישת יוסף, אנו מוצאים שיהודה לא מציע מיד ליעקב לקחת את בנימין כפי שעשה ראובן, בודעו שכעת אין סיכוי שיעקב יסכים לכך. יהודה מחכה לזמן המתאים לכך וכשמגיע הזמן והוא מציע את הצעתו, יעקב מסכים לה וסומך על יהודה ועל אחריותו שאכן בנימין יחזור אליו. יהודה גם היה מסוגל להודות בשגיאותיו ולא ליצור דימוי של מנהיג שאין לו טעויות בשיקוליו ובמעשיו במעשה תמר לא התבייש לומר "צדקה ממני". תכונה זו דרושה למלך בישראל היודע שלא הוא מקור הסמכות אלא גם מעליו יש מישהו הבוחן ובודק מעשיו. יהודה גם דבק במשימות שהוטלו עליו. זאת אנו רואים בהגנתו הראויה להתפעלות על אחיו בנימין, וכפי שחז"ל מספרים בתחילת פרשת ויגש (מובא שם ברש"י) שהוא ניסה את כל הדרכים: דרך הכח ודרך הפיוס. יהודה הוא זה שנשלח גם אחר כך על ידי אביו להכשיר את המקום המיועד למשפחה במצרים "ואת יהודה שלח...להורות לפניו גשנה". אין פלא שיעקב בסוף ימיו מצוה: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" וכך עוברת המלכות לדוד שיצא מזרעו של יהודה.

בשמואל א', ט"ז אנו מוצאים שדוקא דוד, שהוא הקטן שבין האחים ושלא היה נראה בעיני ישי ושמואל להיות האדם המתאים לתפקיד כה חשוב, הוא הרצוי בעיני הקב"ה. ואכן דוד מקטין עצמו לאורך כל חייו ואולי משום כך נבחר להיות מלך, אע"פ שהוא הקטן בין אחיו, ואע"פ שנראה בעיני שאול "כי נער אתה" ואינו מתאים להלחם בפלשתים. אך דוד עושה זאת כי לה' המלחמה ואינו גאה על מעשיו. אדרבה, נצחנונו על גלית גרם לקנאת שאול בו, קנאה שגרמה לדוד יסורים רבים בהם סכנות מות, נדודים, אבידת אשה, משפחה וכו'. בכל זאת לא מתמר דוד לראות עצמו מלך, למרות שנבחר על ידי שמואל אלא מעדיף לברוח משאול ומשאיר לקב"ה להכריע בדבר: "והיה ה' לדין ושפט ביני ובינך" (שמואל א', כ"ד, ט"ו). דוד היה יכול להכות את שאול במערה וכן להסתייע ביונתן בנו כדי להשיג את המלכות כפי שיונתן אומר לו: "ואתה תמלוך על ישראל ואנוכי אהיה לך למשנה" (שם כ"ג, י"ז), אך לא עשה זאת גם לאחר מות שאול אלא רק לאחר שכל ישראל רוצים בו כמלך, דוד מסכים לקחת על עצמו תפקיד שכבר ניתן לו על ידי הקב"ה. בזה הגיעה בחירת המלך

לסיומה: גם על ידי הקב"ה וגם על ידי העם. גם בהמשך מלכותו דוד לא מושל כמלך עליון שאינו מכיר בטעויותיו אלא מודה בכשלונותיו. זאת אנו רואים במיוחד בחטא אוריה החתי בקבלו על עצמו את הדין אחרי תוכחת נתן. וכן בשאר המאורעות דוד פונה אל הקב"ה ונביאיו ושומע בקול עצתם ותוכחותיהם. אדם כזה מתאים לתפקיד מלך בעם ישראל. אדם זה אינו עסוק רק בכבוש ובהנצחת מלכותו אלא גם דואג ואף מתערב במצב הרוחני של עם ישראל.

הגמרא (ברכות ד.) דורשת את הפסוק בתהילים פ"ו:

"לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני - לוי ור' יצחק. אחד אמר: כך אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע, לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני "חצות לילה אקום להודות לך", והשני אומר: כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע, לא חסיד אני, שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם, ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה ולא עוד אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי" וכו'.

כעת נבין מדוע לא התאים שאול לתפקיד זה. שאול אינו מבצע את מאמר שמואל כבר במבחן הראשון שלו במלחמה נגד פלישתים ואינו ממתין לו אלא נכנע ללחצי העם. גם בצווי למחות את עמלק אינו מבצע את צווי ה'. ושם גם ניכר חסרונו הגדול של שאול היה אי יכולתו להודות בכשלונותיו. דבר זה קרה מסי פעמים במבחנו הראשון בגלגל, מאשים את העם בגרימת המצב וכן במלחמת עמלק מאשים את העם בחמלתם על הצאן ועל אגג מלך עמלק. וכן בקנאתו לדוד שהעבירה אותו על דעתו עד כדי רצונו להרוג את בנו יונתן שהיה חברו של דוד! אדם שכזה אינו מתאים להיות מלך בעם ישראל. מעל המלך נמצא הקב"ה שמבקר את מעשיו. זוהי הסיבה שהקב"ה בוחר בדוד ובזרעו עד עולם להיות מלכים לעם ישראל.

בשמואל (ב', ז') אנו מוצאים:

"והקימותי את זרעך אחריך אשר יצא ממעיך והכינותי את ממלכתו. הוא יבנה בית לשמי וכננתי את כסא ממלכתו עד עולם. אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן. אשר בהלותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסירותי מעם שאול אשר הסרתי מלפניך. ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך. כסאך יהיה נכון עד עולם".

זהו תאור של מלך שנתון לבקורת הקב"ה אך הוא יהיה ל"בן של הקב"ה" כלומר, ידאג שדרך ה' תנהיג את עם ישראל. וזה גם תאור העתיד של מלך המשיח בישעיהו י"א:

"ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה. ונחה עליו רוח ה': רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'. והריחו ביראת ה', ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח...והיה צדק אזור מתניו, והאמונה אזור חלציו". ואז: "והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים, אליו גויים ידרשו והיתה מנוחתו כבוד".